

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ МОНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Т. Ф. і Ф. Ф. БУГАЙКІВ

Вітченко А. О., Вітченко А. Ю.

Стаття присвячена актуальній проблемі теоретичного обґрунтування методики монографічного вивчення літератури в науковій спадщині Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків. На основі критичного аналізу праць вітчизняних методистів автори статті визначають підходи до осягнення життєвого і творчого шляху письменника в історико-літературному курсі, окреслюють можливості вдосконалення методики монографічного вивчення літератури у школі.

Ключові слова: монографічне вивчення літератури, наукова спадщина Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків, методи і прийоми шкільного викладання літератури.

Статья посвящена актуальной проблеме теоретического обоснования методики монографического изучения литературы в научном наследии Т. Ф. и Ф. Ф. Бугайко. На основе критического анализа работ отечественных методистов авторы статьи определяют подходы к постижению жизненного и творческого пути писателя в историко-литературном курсе, очерчивают возможности совершенствования методики монографического изучения литературы в школе.

Ключевые слова: монографическое изучение литературы, научное наследие Т. Ф. и Ф. Ф. Бугайко, методы и приёмы школьного преподавания литературы.

The article is devoted to the topical question of theoretical substantiation of the monographic studying of literature in T. F. and F. F. Bygaikos' scientific heritage. Based on the critical analysis of works by Ukrainian methodologists, the authors of the article determine the approaches to the comprehension of the writer's life and creative development in the historico-literary course and outline possibilities of improving the methods of monographic studying of literature at school.

Key words: monographic studying of literature, T. F. and F. F. Bygaikos' scientific heritage, methods and techniques of teaching literature at school.

Кожна зустріч з літературним твором має вводити молодих читачів у чудовий світ мистецтва, виховувати в них чуйність до прекрасного, навчати їх через емоційне сприймання створених письменником картин і образів усвідомлювати важливі життєві закономірності.

Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. "Навчання і виховання засобами літератури"

Вивчення літератури в сучасній школі відзначається розвивальним характером, спрямовується на "виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості" [5]. Реалізація основної мети шкільної літературної освіти залежить у першу чергу від професіоналізму вчителя-словесника, його здатності ефективно реалізовувати освітні завдання в системі оглядового та монографічного вивчення мистецтва слова. Подальше вдосконалення шкільної практики викладання літератури має здійснюватись виключно на науковій основі, враховувати здобутки видатних вітчизняних і зарубіжних методистів. Саме тому актуальність пропонованої розвідки вбачаємо у висвітленні теоретичних поглядів Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків на методику монографічного вивчення літератури у школі.

Мета статті – проаналізувати наукову спадщину Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків на предмет відображення в ній методичних підходів до монографічного вивчення літератури, з'ясувати можливості їх подальшого розроблення й упровадження в систему шкільної літературної освіти.

У науковій спадщині Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків набули ґрунтовного дослідження такі важливі методичні проблеми, як формування особистості кваліфікованого читача, естетичне виховання учнів засобами мистецтва слова, сприймання й осмислення художнього твору як явища мистецтва, розвиток літературно-творчих здібностей школярів. Праці видатних методистів стали вагомим внеском у розроблення методики монографічного вивчення літератури в старших класах загальноосвітньої школи.

Теоретичне обґрунтування порушеної проблеми міститься в низці підручників, посібників, статей Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків, зокрема в книгах "Методика викладання української літератури в VIII–X класах середньої школи", посібниках "Майстерність учителя-словесника", "Навчання і виховання засобами літератури" та ін.

Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки піддавали гострій критиці зосередженість на предметному змісті, зловживання скрупульозним аналізом художнього твору, наголошуючи на необхідності продуманого вибору методичних підходів до викладання літератури, закликали враховувати при цьому специфіку предмета, його естетичну природу і розвивальну спрямованість. Концептуального значення у зв'язку з цим набуває теза фундаторів

української методичної науки про те, що "усі дискусії про зміст шкільної літературної освіти, про форми, методи, прийоми викладання літератури в школі – це, по суті, турботи про виховання читача і цьому основному завданню підпорядковані" [4, с. 45].

Виступаючи проти формалізму у шкільному викладанні літератури, методисти переконливо доводили, що завдання словесника – "навчити дітей сприймати й осмислювати художній твір як факт мистецтва. А цього не можна зробити без захоплення, без радісного відчуття краси, без сердечного хвилювання, яке б передалось і школярам" [4, с. 29]. Таким чином ще за радянських часів завдяки чітко окресленій позиції таких авторитетних учених, як Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки, сформувалось уявлення про діалогічний характер опанування літературного твору з урахуванням усіх його компонентів (емоційно-чуттєвого, інтелектуального, художньо-образного).

На підставі узагальнення педагогічного досвіду методисти дійшли висновку, що теорія і практика монографічного вивчення літератури у школі потребують удосконалення. Автори фундаментальної праці "Майстерність учителя-словесника" відзначали, що на уроках, присвячених монографічним темам, "...учителі розповідають про те, як працювали письменники над рукописами. Учні знайомляться з варіантами текстів, з чернетками, з різного роду зауваженнями письменника тощо. <...> Та здебільшого поза увагою вчителя проходить друга, не менш важлива, складна і трудомістка сторона літературного процесу: збирання й продумування життєвого матеріалу для літературного твору. А тут дуже багато повчального" [2, с. 18].

З метою розв'язання порушеної проблеми Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки розробили загальну схему монографічного вивчення літератури у старших класах, що складається з таких елементів:

"1. Короткі біографічні відомості про письменника (огляд найголовніших етапів творчого шляху).

2. Аналіз основних творів, указаних програмою. З'ясування їх історико-літературного та ідейно-політичного значення. Вивчення творчого методу письменника.

3. Історична оцінка ідейних позицій письменника..." [1, с. 44].

Методисти були далекі від того, щоб пропонований ними підхід сприймався як догма. Не випадково вони залишали за вчителем право самостійно добирати біографічні матеріали, твори для додаткового вивчення, щоб таким чином "дати по можливості повну картину творчого розвитку письменника" [1, с. 44].

Особливу увагу Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки приділяли урізноманітненню методів і прийомів шкільного викладання мистецтва слова. Визначальну роль у літературному розвитку школярів вони залишали за методом творчого читання, ефективність застосування якого пов'язували з продуманим поєднанням різних прийомів, видів і форм організації читацької діяльності: "У педагогічній практиці вироблено ряд способів виховання в учнів звички читати уважно, зосереджуватися на художніх деталях, уявляти прочитане в колоритних, яскравих образах. Це насамперед так зване "усне малювання", створення кіносценаріїв і окремих кінокадрів, режисерські коментарі до сцен, епізодів, картин тощо" [4, с. 50]. При цьому учні "оволодівають усним і писемним мовленням, вчать читати виразно, набувають необхідних навичок роботи з друкованим текстом: уміння зрозуміти, вписки, скласти план, тези, конспект, написати реферат, використавши одне або декілька джерел" [3, с. 8].

Виховання культури читання, на думку методистів, становить собою цілеспрямований процес спілкування з художнім твором, що складається із таких взаємообумовлених і взаємопов'язаних компонентів: 1) організація досвіду читача, загальнолюдського й спеціального читацького, тобто збагачення його знань і вмінь, його загального розвитку; 2) виховання і розвиток культури образно-емоційного сприймання учнями твору; 3) розвиток логічного мислення, вміння проникнути в творчий задум письменника та осмислити художню ідею, втілену в образах твору" [4, с. 51].

Результативність монографічного вивчення літератури Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки пов'язували з наявністю тісної співпраці між учителями української і російської (світової) літератури, що повинна забезпечувати розуміння учнями основних ліній літературного процесу, опанування прийомів літературного аналізу, вдосконалення усного й писемного мовлення.

У визначенні підходів до цілісного осягнення художнього твору методисти виходили з положень про "єдність емоційно-естетичного сприйняття й осмислення читачем літературного образу, злиття в його свідомості логічного й почуттєвого, понятійного й образного" [4, с. 31–32]. Їх реалізація під час розгляду монографічних тем вимагає яскравості й досконалості образного сприймання, що, у свою чергу, зумовлює необхідність активізації образної пам'яті, мислення, відтворюючої і творчої уяви читачів.

Слушною вважаємо методичну пораду оживити уроки літератури, щоб кожен учень побачив "перед собою літературного героя як живу людину", щоб захопився її почуттями й думками. Для цього, на думку авторів посібника "Навчання і виховання засобами літератури", необхідно з перших запитань спрямувати школярів на виявлення індивідуальних рис зображуваного героя, його особливої вдачі, симпатій, нахилів, прагнень, переконань, стосунків з іншими персонажами. "Доречними будуть запитання: як ти уявляєш Миколу Джерю чи, скажімо, Печоріна або Євгенія Онегіна? Тут стануть у пригоді ілюстрації, демонстрування діафільмів, відвідування кіно" [4, с. 32].

Першочерговим завданням словесника Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки вважали розвиток у старшокласників умінь характеризувати художні образи в контексті певної історичної доби, сприймати персонажів у вимірі їхнього часу і простору. "В кожному персонажі художнього твору, – наголошували вчені, – відбиваються риси тієї чи іншої епохи чи періоду життя. Якщо учні навчаться бачити їх у художньому образі, вони повніше зрозуміють літературний твір, більше знатимуть про людське життя в його історичній конкретності.

Це важливо і для глибшого сприймання художньої літератури, і для загального розвитку школяра..." [4, с. 32].

Дискусійним у сучасній методиці є питання про обсяг і спрямованість шкільного вивчення літератури. При цьому чомусь залишається поза увагою позиція таких визнаних дослідників, як Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки, які ще на початку 70-х рр. обґрунтували принципи вибірковості та свідомої обмеженості у виборі навчального змісту і засобів його опрацювання на уроках літератури: "Цілісне вивчення не означає перечитування твору в класі від дошки до дошки. ...в класі перечитуються вузлові сцени, найхарактерніші картини, найбільш важливі авторські міркування – матеріал, необхідний для висвітлення питань, що виникли на уроці. Не будемо намагатися розібрати абсолютно все, дати характеристики всіх персонажів, розтлумачити функцію всіх пейзажів, портретів тощо. Треба спрямувати учнів на усвідомлення найважливішого, на емоційне і глибоке проникнення в суть поставленої художником слова життєвої проблеми" [4, с. 53–54].

Розробляючи методику монографічного вивчення літератури, Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки порушили питання про типологію уроків, принципи добору матеріалів про життєвий і творчий шлях письменника, організацію поглибленої роботи з текстом художнього твору, види і форми літературно-творчої діяльності школярів. Провідного значення на уроці літератури методисти надавали розбору художнього тексту, що обумовило зосередженість на аналітичній діяльності школярів. Інші етапи вивчення монографічної теми або зовсім не досліджувались (самостійне читання твору учнями), або їхній розгляд мав опосередкований характер і був безпосередньо пов'язаний із висвітленням методичних підходів до аналізу вивчуваного твору. Наприклад, розглядаючи підходи до проведення вступних занять, Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки виокремлюють у них такі змістовно-діяльнісні компоненти: "Із старшокласниками будемо говорити про історичну обстановку, що покликана до життя ту суспільну проблему, на яку відгукнувся письменник; можливо, варто повести розмову про твори цього автора (або інших) на подібну тему; про те, як був зустрінутий твір сучасниками, тощо" [4, с. 54].

Значним недоліком викладання літератури у школі вітчизняні вчені-методисти вважали недостатню увагу до особистості письменника, його світогляду, естетичних поглядів, творчої лабораторії та ін. Традиційний виклад біографії, під час якого вчитель розповідає про основні етапи життєвого і творчого шляху автора вивчуваного твору, не дозволяє побачити унікальний образ митця, відкрити його неповторний внутрішній світ, долучитися до його особистісних роздумів і пошуків. Викликати в учнів справжній інтерес до письменника можна, на думку Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків, "тільки одним шляхом – спрямувати їх до самостійних "відкриттів". Засіб для цього – постановка запитань, які поступово виховуватимуть в учнів звичку цікавитися тим, хто написав твір, під впливом яких життєвих вражень, які актуальні для свого часу проблеми поставив у творі письменник" [4, с. 83].

Розглядаючи постановку проблемних запитань як один із ефективних прийомів поглибленої роботи з художнім текстом у старших класах, Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайки враховували основні завдання історико-літературного курсу, вікові особливості старшокласників, ті новоутворення, що виникають на завершальному етапі їх літературного розвитку ("епоха зв'язків, усвідомлення причин і наслідків" – термін В. Г. Маранцмана). У цілому поділяємо твердження методистів про перевагу проблемного навчання старшокласників і важливість використання таких його форм, як уроки-бесіди з елементами дискусії, уроки-диспути, семінарські заняття тощо. Разом з тим думка про те, що "на кожному уроці провідна роль належить учителю" [4, с. 85], здається нам дискусійною. Перш за все варто зазначити, що урок, побудований за принципом проблемності, можливий лише у старших класах. Але елементи проблемного вивчення художніх творів використовуються і в середніх класах, що підтверджується наступною цитатою з методичного посібника "Навчання і виховання засобами літератури": "Проблемне навчання корисне на всіх етапах вивчення літератури" [4, с. 83].

Якщо на початковому етапі проблематизації прочитаного твору вчитель навчає своїх вихованців бачити в тексті певні суперечності у світогляді героїв, їхніх поглядах і думках, діях і вчинках, то в подальшому учні готові на основі виявлених суперечностей сформулювати проблему, а потім і проблемне запитання. Під час обговорення проблемного запитання зіставляються протилежні погляди і позиції, що призводить до виникнення проблемної ситуації на уроці літератури. Вирішується проблемна ситуація у процесі пошукової роботи, коли учні, опрацьовуючи текст і необхідні позатекстові матеріали, знаходять обґрунтоване рішення. Таким чином, підготовлений старшокласник у змозі самостійно пройти шляхом пізнання від постановки проблемного запитання до пошукової діяльності.

Отже, на підставі проведеного аналізу проблеми монографічного вивчення літератури у школі дійшли таких висновків:

1. Методична спадщина Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків виступає невичерпним джерелом наукової рефлексії, подальших пошуків оптимального змісту і підходів до організації шкільної літературної освіти, розв'язання актуальних проблем шкільного викладання мистецтва слова, однією з яких є монографічне вивчення літератури.

2. Концептуального значення для розробки методики монографічного вивчення літератури у школі набуває теза Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків про розвивальну спрямованість уроків словесності, пріоритетність виховання кваліфікованого читача у системі предметного викладання. Окремого схвалення заслуговують

обґрунтовані методистами принципи вибірковості та свідомої обмеженості у виборі навчального змісту і засобів його опрацювання на уроках літератури.

3. Підґрунтям сучасної методики монографічного вивчення літератури у старших класах загальноосвітньої школи виступає розроблена Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайками модель, що складається з декількох етапів (вивчення стислих біографічних відомостей, огляд творчого шляху, осягнення творчого методу письменника).

4. З урахуванням сучасних досягнень методичної науки потребує переосмислення система методів, розроблена Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайками. Зосередженість на лекції та її різновидах (вступна лекція, лекція з елементами бесіди) не сприяє реалізації розвивальних завдань шкільних курсів української і світової літератури.

Перспективи подальшого дослідження методичної спадщини Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків у контексті порушеної проблеми монографічного вивчення літератури вбачаємо у визначенні ефективних методів і прийомів поглибленої роботи з біографією письменника, текстами художніх творів як на уроці літератури, так і в позакласній, позашкільній роботі з предмета.

Література

1. Бугайко Т. Методика викладання української літератури в VIII–X класах середньої школи / Т. Бугайко, Ф. Бугайко ; за заг. ред. П. К. Волинського. – К. : Рад. школа, 1952. – 282 с.
2. Бугайко Т. Майстерність учителя-словесника / Т. Бугайко, Ф. Бугайко. – К. : Рад. школа, 1963. – 188 с.
3. Бугайко Т. Ф. О взаимосвязи в преподавании русской и украинской литературы в школах УССР / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. школа, 1968. – 54 с.
4. Бугайко Т. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Бугайко, Ф. Бугайко. – К. : Радянська школа, 1973. – 176 с.
5. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/ – Назва з екрана.